

**SIVEELLISET, OPPINEET JA SUREVAT:
SUKUPUOLITTUNEET ARVOT JA KUOLEMAN KOHTAA-
MINEN SUOMESSA 1700-LUVUN LOPPUPUOLISKON
RUUMISSAARNOISSA**

Henriikka Sivula
Kandidaatintutkielma
Historia
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevätlukukausi 2022

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymykset	1
1.2	Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmät	2
1.3	Aikaisempi tutkimus	5
2	KUNNIA, PERHE JA RAKKAUS	8
2.1	Siveelliset ja urheat – Sukupuolittuneet arvot ja kunnia	8
2.2	Oppineisuuden sukupuolittuneisuus ja vanhempien rooli kasvatuksessa	11
2.3	Hellyyden kulissit – Rakkaus ihmissuhteissa ja avioliitossa	14
3	SURUN SÄÄNNÖT	17
3.1	Kyyneleen kantajat – Vainajan suremisen ideaali	17
3.2	Kuoleman hyväksyminen	19
4	PÄÄTÄNTÖ	22
	LÄHTEET	24

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymykset

Tutkielma käsittelee 1700-luvun lopun ruumissaarnoissa esiintyviä kuvauksia vainajan elämästä sekä kuolema- ja hautauskulttuurista Suomessa. Tutkimuksessa on sukupuolihistoriallinen näkökulma ja tutkin, miten naisia ja miehiä kuvattiin ja miten heidän elämänsä ruumissaarnejen mukaan erosivat toisistaan. Tutkimuksessa kiinnitetään huomiota yhteisön käyttäytymissäntöihin ja sukupuolten ympärille rakentuneisiin ideaaliarvoihin ja ominaisuuksiin. Lisäksi tutkin, kuinka kuolemaa kuvataan ja miten sen kohtaaminen tulee esille ruumissaarnoissa.

Tutkimuksen taustalla on laajemmin *hautaus-* ja *kuolemakulttuurin* kehittyminen Ruotsin valtakunnassa. Myöhäiskeskiajan Suomessa hautauskulttuuriin kuului etenkin säätyläisten keskuudessa näytävät muisto- ja hautaustilaisuudet. Surukirjeiden kautta sukulaisia sekä ystäviä tiedotettiin rakkaan menehtymisestä ja ihmisiä – niin läheisiä kuin muitakin yhteisön jäseniä – virtasi seuraamaan hautajaisia, jotka kestivät juhlinnan muodossa usein moniakin päiviä. Hautajaiset kuvastivat suvun asemaa ja niiden juhlallinen toteuttaminen oli tärkeää säätyläisille ja etenkin aatelisille. Ruoka ja juoma sekä erilaiset kulkueet, muistoesineet ja riitit – kuten ikkunoiden peittäminen – olivat varhaismodernin ajan hautajaisten keskiössä. Hautajais-spektaakkelia täydensivät niissä pidetyt ruumissaarnat, hautajaisrunot ja -musiikki.¹

Kuitenkin 1700-luvulla maallinen esivalta puuttui hautajaisten juhlallisuuteen, keston ja laajuuteen ylellisyysasetuksilla, joilla määrättiin tiukkoja käytänteitä ja rajoituksia muun muassa ruuan suhteen. Hautajaisista tuli yksityisempiä lähipiirin tilaisuuksia, vaikkakin vielä pidettiinkin ylellisiä hautajaisia joillekin merkkihenkilöille.²

¹ Ilmakunnas, 2019, s. 123.

² Ilmakunnas, 2019, s. 127.

Ihmisten elinkaari varhaismodernilla ajalla koostui lapsuudesta ja nuoruudesta, täysikasvuisuudesta sekä sen jälkeen fyysisen kyvyn laskusta ja vanhuudesta. Muun muassa Kustaa H. J. Vilkuna kuvaa varhaismodernia elämänkaarta *elämänportaiden* kautta. Hän katsoo ensimmäisten 20-vuoden olleen kasvamisen ja nuoruuden aikaa, minkä jälkeen 20-30 vuotiaana saavutettiin aikuisuus ja 50-vuotiaana taas ”miehen mitta”. Tämä ikävaihe oli yksilön elämässä toimeliainta aikaa. 50 ikävuoden jälkeen kuitenkin portaikko kääntyi jälleen alaspäin ja yksilö kulki pikkuhiljaa kohti kuolemaansa. Keskeisenä tekijänä elämänportaitossa esiintyvät psyykkinen sekä fyysinen kunto, joista 50-vuoden jälkeen etenkin fyysinen kunto alkoi laskemaan. Ikä oli keskeinen tekijä myös kuoleman kokemisessa.³ Koska imeväiskuolleisuus oli varhaismodernilla ajalla yleistä, niin monesti aikuisten, etenkin nuorten aikuisten, kuolemaa pidettiin kovempaan iskuna. Tästä huolimatta vanhempien rakkaus lapsiaan kohtaan sekä suru heidän menetyksessään oli suuri.⁴

Tässä tutkimuksessa analysoin sitä, miten ruumissaarnoissa kuvattiin vainajan elämää, ja mitä nämä kuvaukset kertovat ajan arvoista ja ideaaleista kristillisessä kontekstissa. Tutkimuksessa on sukupuolen tutkimisen näkökulma ja kiinnitänkin paljon huomiota sukupuolittuneisiin käytänteisiin ja ilmauksiin. Pohjaan tutkimukseni seuraaville tutkimuskysymyksille:

- 1) Miten ruumissaarnat erosivat sukupuolten välillä?
- 2) Millaista ideaalia nais- ja mieskuvaa ne rakensivat ja millaisiin arvoihin ne perustuvat?
- 3) Miten kuoleman sureminen esitettiin ja mitä eroa on havaittavissa sukupuolten välillä?

Kolmen päätutkimuskysymykseni lisäksi teen havaintoja myös siitä, miten sääty ja säädyllisyys vaikuttivat yksilön toimintaan sekä ideaaliin ihmiskuvaan. Lisäksi käsittelem tutkimuksessani keskeisesti perhekäsitystä sekä rakkauden ilmaisuja ihmis-suhteissa.

1.2 Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmät

Yksi merkittävä hautaus- ja kuolemakulttuurin jäännös ovat *ruumissaarnat*. Ne ovat hautauspuheita, joita papit pitivät maksua vastaan vainajan hautajaisissa keskiajalla sekä varhaismodernilla ajalla.⁵ Ruumissaarnat ovat erittäin hyödyllinen lähde

³ Vilkuna, 2010, s. 17–20.

⁴ Ilmakunnas, 2019, s. 116.

⁵ Kurvinen, 1940, s 47; Rimpiläinen, 1973, s 36.

erityisesti hautauskulttuurin ja uskonnon tutkimuksessa, mutta myös henkilöhistorian sekä yhteisön sosiaalisen normiston ja ideaaliin kristittyyn liitettyjen piirteiden tutkimisen kannalta. Ruumissaarnat koostuvat perinteisesti itse *saarnaosuudesta* ja lisäksi henkilökohtaisia tietoja sisältävästä *elämäkertaosuudesta*, niin sanotusta *personalista*.⁶ Ne pitävät sisällään paljon tietoa muun muassa vainajan sukutaustasta, koulutuksesta sekä terveydellisistä seikoista. Koska ruumissaarnoja tehtiin sekä naisille että miehille, ne mahdollistavat myös sukupuolinäkökulman tutkimisen.⁷

Koska tutkimus keskittyy nimenomaan vainajan elämän ja yhteisön arvojen tutkimiseen, niin on perusteltua, että ruumissaarnoja tutkittaessa kiinnitetään huomiota enemmänkin elämäkertaosioon kuin itse saarnaosuuteen. Ruumissaarnoissa saarnaosuus on usein raamatuntekstistä koostuva puheosio, joissa rukoillaan, saarnataan Jumalan sanomaa tai siteerataan Raamatun sanoja. Ne pyrkivät monesti opettavaiseen, nuhtelevaan, lohduttavaan tai kasvattavaan vaikutukseen.⁸ Niissä käsiteltiin usein ruumissaarnan kohdalla muun muassa kristillisyyttä, kuolemaa ja kuoleman jälkeistä elämää.⁹ Ruumissaarnojen huippukautta oli 1600-luku, mutta 1700-1800 -lukuja lähestyttäessä ne menettivät suosiotaan ja ruumissaarnoissa saattoi olla joitakin rakenteellisia eroja aikaisempiin verrattuna. Tämän takia tässä tutkimuksessa on analysoitu lisäksi muutamia ruumissaarna muistuttavia muistopuheita 1700-luvun lopulta.

Tutkimuksen päälähteenä ovat 8 ruumissaarna ja 2 ruumissaarnamuotoista, eli saarnamaisen johdannon sekä elämäkerran sisältävää, muistopuhetta, jotka sijoittuvat tasaisesti aikavälille 1750-1800 ja Suomen alueelle. Otanta on varsin pieni ottaen huomioon Ruotsin ja sen itäpuoliskon, Suomen, useammat sadat säilyneet ruumissaarnat, mutta 1700-1800 -luvulla niiden laatiminen alkoi jo vähenemään.¹⁰ Lisäksi Suomen alueella ruumissaarnoja ei koskaan ollut kovin runsaasti. Olavi Rimpiläisen mukaan vuosien 1630-1710 välillä Suomessa olisi tehty yhteensä vain 106 painettua ruumissaarna, joiden sukupuolijakauma oli suhteellisen tasainen.¹¹ Tutkielman rajallisen laajuuden, ruumissaarnojen suosion laskemisen sekä tietojen samankaltaisuuden takia suppeampi otanta on perusteltu.

Jatkossa viitatessani aineistoihin käytän viitteissä ruumissaarnan tekijän, eli yleensä papin, nimeä. Koska tutkittavat aineistot ovat julkisesti saatavilla ja ne on alun perin tarkoituksella kirjoitettu julkaistaviksi, ei myöskään vainajien yksityisyyden

⁶ Rimpiläinen, 1973, s. 141.

⁷ Rimpiläinen, 1973; Czaika, 2016, s. 248-249; Tammela, 2021, s. 67-73.

⁸ Rimpiläinen, 1973, s.99.

⁹ Rimpiläinen, 1973, s. 95-99.

¹⁰ Czaikan mukaan vuoteen 1650 mennessä ruotsinvaltakunnassa olisi teetetty yli 700 painettua ruumissaarna. Kts. Czaika, 2016, s. 248.

¹¹ Rimpiläinen, 1973, s 37-41; Rimpiläinen käytti tilastojensa pohjalla papiston palkkausta koskevia pöytäkirjoja. Hän huomauttaa, että mahdollisia ”piiloruumissaarnoja” voi olla, joten tilastot eivät ole takuvarmoja.

suojaamiseen ole mitään perusteltua syytä. Kirjoitan siis heistä heidän omilla nimillään.

Ajallisesti tutkimus kohdistuu 1700-luvun jälkipuoliskoon. Ruumissaarujen tutkiminen suomalaisessa kontekstissa etenkin 1600-luvun ulkopuolella on osoittautunut suhteellisen vaikeaksi aineiston rajallisuuden vuoksi ja haluankin tämän vuoksi tutkia nimenomaan 1700-luvun suomalaisia ruumissaaruja. Ajallisesti lähteeni ajoittuvat julkaisuajankohdaltaan 1750-1800-luvulle, sillä merkitystä on nimenomaan vainajien eletyn elämän ajoittumisella 1700-luvulle.

Otannan alueellisena rajauksena on Suomen alue, jolloin aineistot ovat vertailukelpoisia. Koska sukupuoli on keskeisenä havainnoinnin kohteena, niin aineistoon on valikoitu ruumissaaruja niin naisvainajilta kuin miesvainajiltakin. Aineistosta neljä saarnaa on kirjoitettu naisvainajien muistoksi ja kuusi miesvainajille. Valikoinnissa on huomioitu myös säätyjen välinen vertailu. Aineistoja on useammasta säädyistä – aatelistosta, papistosta, porvaristosta sekä talollisista – jolloin arvojen ja otaksuttujen käytänteiden vertailu on mahdollista säätyjen välillä. Perheen ja avioliiton ollessa merkittävä teema tutkimuksessani, on lisäksi perusteltua valikoida aineistoja aviosäädyn perusteella. Aineiston henkilöt ovat lähes kaikki avioituneet, mutta valitsin verrokiksi yhden naimattoman henkilön. Iältään tutkittavat yksilöt ovat keski-ikäisiä tai ikääntyneitä, mutta mukana on myös kaksi nuorempaa henkilöä, jotka molemmat kuolivat 30-vuotiaina.

Ruumissaaruja ja muistopuheita tulee tutkia lähdekritiikin kautta. Ensinäkin ne sisältävät toisinaan liioittelua, eli vainajan ylistämistä ja hänen muistonsa kunnioittamista muun muassa positiivisilla maininnoilla tai liiallisella kristillisten arvojen korostamisella.¹² 1700-luvulla maallinen esivalta pyrki rajoittamaan liioittelua ja sen esiintymisen vähenikin. Saarujen tuli olla kohtuullisia ja liiallista ylistämistä tuli varoa, kun vainaja ei ollut tehnyt mitään erityistä tai mainittavan arvoista.¹³ Kuitenkin, koska liioittelun tai muuten stereotyyppisten ilmaisujen esiintymismahdollisuus on läsnä, on niiden olemassaolo otettava huomioon tutkimusta tehdessä. Toiseksi on tärkeää huomata, että henkilötietoja sisältävä elämänkertaosa on papin laatima kuvaus henkilöstä, ja hän on mahdollisesti saanut tietonsa välikäsien kautta. Tulee lisäksi huomioida, että pappi on monesti ollut läheisesti tekemisissä yhteisön jäsenten kanssa ja seurannut heidän elämänsä omin silmin, joten tiedot voivat olla myös suoraan papin tarkkailun tai kirkonkirjojen ja sukutietojen kautta saatuja. Kolmanneksi on huomioitava, että ruumissaarnat on voitu julkaista vasta jonkin ajan kuluttua, tai mahdollisesti erillisen kirjurin laatimina. Papit eivät myöskään aina välttämättä pitäneet

¹² Kurvinen, 1940, s 47-48.

¹³ Rimpiläinen, 1973, s. 98.

puhetaan alkuperäisen suunnitelmansa mukaisesti. Tällöin se, mitä pappi sanoi saattaa erota puhtaaksikirjoitetusta lopputuloksesta.¹⁴

Menetelmällisesti tutkimukseni pohja on kontekstuaalisessa lähiluvussa. Tulkit- sen aineistoja monipuolisesti, intensiivisesti ja yksityiskohtaisesti asiayhteyksien tu- kemana. Tämä tarkoittaa konkreettisesti sitä, että luen ruumissaarvoja ja hautauspu- heita useampaan kertaan ja analysoin niitä. Analysoinnin avulla teen havaintoja, joi- den pohjalta rakennan johtopäätöksiä, ja niitä tarkastelen edelleen muun muassa tut- kimuskirjallisuuden avulla. Annan paljon painoarvoa myös käsitteiden määrittelylle ja niiden aikalauskäsitysten erottamiseen käsitteiden nykymerkityksestä. Käsitteiden merkitysten ja käyttötarkoitusten kautta pystyn selvittämään puheiden tarkoituksen ja yhteyden yhteisöön ja tapakulttuuriin. Yhdistämällä käsitteitä voimme selvittää te- maattisia tekijöitä tai agendoja.¹⁵

Tutkimuksessa lähestyn myös eletyn uskonnon tutkimusotetta. Tutkimalla us- konnon näkyvyyttä muun muassa ajattelutapojen, käytäntöjen tai rakenteiden kautta, voi selvittää elettyä uskonnollisuutta yksilötasolla. Ruumissaarvoissa ilmenevä vahva uskonnon normatiivinen konteksti merkitsee mahdollisuutta tarkastella sitä, kuinka uskonnon näkyvyyttä ihmisten arjessa kuvataan hengellisen aineiston kautta ajan ide-aalina.¹⁶

1.3 Aikaisempi tutkimus

Ruumissaarvojen annin hyödyntämisessä suomalaisessa kontekstissa ei ole yltäkylläisyydestä huolia. Aikaisempaa tutkimusta löytyy kuitenkin muun muassa keskit- tyen esimerkiksi hautauspuheiden toteuttamisen historiaan sekä ruumissaarvojen muodon ja sisällön analyysiin. Muun muassa Olavi Rimpiläinen on tutkinut ruumis- saarvoja teoksessaan *”Suomalainen hautauspuhe puhdasoppisuuden aikana”*¹⁷, joka kes- kittyy puhdasoppisuuden aikaan, eli 1500-1600-luvulle. Lisäksi Onni Kurvinen on kä- sitellyt ruumissaarvoja tutkimuksessaan *”Iäisyyden rajalla: hautauspuheen historia ja oh- jeita sen pitämiseen”*¹⁸. Teos sisältää suhteellisen suppean katsauksen hautauspuheiden ja ruumissaarvojen historiaan.

Aikaisempi saarvojen tutkimus on keskittynyt vahvasti tutkimaan muun mu- assa 1600-luvun Ruotsin saarvoja, mutta 1700-luku ei ole kuitenkaan jäänyt vallan un- holaan. Joonas Tammela on käsitellyt yleisesti saarvoja tutkiessaan papiston näke- myksiä suomalaisesta yhteiskunnasta Kustaa III sodan aikaan pro gradu -

¹⁴ Tammela, 2015, s. 15-19; Rimpiläinen, 1973, s. 67.

¹⁵ Pöysä, 2010, s. 331, 338-341.

¹⁶ Vuola, 2020, s. 10, 95.

¹⁷ Rimpiläinen, 1973.

¹⁸ Kurvinen, 1940.

tutkielmassaan ”’Miehullisesti sotiman Kuningan ja Isänmaan edestä’: seurakuntapapiston käsitykset yhteiskunnasta Kustaa III:n sodan aikaisissa saarnoissa Ruotsin valtakunnassa”¹⁹. Hän tarkkailee kahden papin - Gustaf Fredric Aureliuksen sekä Anders Widbergin - saarnatekstejä, kiinnittäen huomiota heidän retoriikkaansa sekä vaikutusmetodeihinsa.

Ruumissaarjien monipuolista käyttöä lähdeaineistona kuvastavat myös Otfried Czaikan tutkimukset. Hän on muun muassa käsitellyt ruotsalaisia ruumissaarjia ”hyvän kuoleman” sekä kuolemaan valmistautumisen näkökulmasta pääosin 1600-luvulla artikkelissaan ”*Dying Unprepared in Early Modern Swedish Funeral Sermons*”²⁰. Hän on lisäksi tutkinut naisten lukemista ja lukutaitoa ”*The Experience of Female Readers in Sweden around 1600 – Evidence Collected from Funeral Sermons*” -artikkelissa²¹. Lisäksi hän on tutkinut ruumissaarjia myös saksalaisessa tutkimuskontekstissa, joka ei kuitenkaan ole tämän tutkimuksen kannalta relevantti.

Kuolemaa ja siihen suhtautumista ovat käsitelleet myös Mia Korpiola ja Anu Lahtinen, jotka keskustelevat kuoleman kulttuurin sidonnaisuudesta keskiajalla sekä varhaismodernilla ajalla Euroopassa artikkelissaan ”*Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction*”²². He ovat lisäksi käsitelleet kuolemaan valmistautumista monipuolisesti ja muun muassa ruumissaarjia hyväksi käyttäen toimittamassaan teoksessaan ”*Dying Prepared in Medieval and Early Modern Europe*”²³, johon myös yksi Czaikan artikkeleista sisältyy.

Viktor Aldrin puolestaan käsittelee kuolemaan suhtautumista vanhempien suremisen näkökulmasta keskiajan Ruotsissa artikkelissaan ”*Parental Grief and Prayer in the Middle Ages: Religious Coping in Swedish Miracle Stories*”²⁴. Hän tarkastelee muun muassa miesten suremista sekä sen hyväksyttävyyttä ruotsalaisessa kontekstissa. Hän myös vertailee suremisnormistoa manner-Euroopan sekä Pohjoismaiden välillä keskiajalta varhaismodernille ajalle. Hänen havaintonsa tukevatkin hyvin tätä tutkimusta, jossa käsittelen miesten ja naisten suhtautumista lähimmäisen menetykseen.

Tutkimus etenee temaattisesti eletyn elämän ideaalien käsittelystä kuolemaan sekä sen kohtaamiseen. Ensimmäisessä kappaleessa käsittelen sukupuolta ja tarkastelen muun muassa sukupuolittuneita ideaaliominaisuuksia, kasvatusta sekä viisauden ja oppimisen ihannetta. Käsittelen myös rakkauden ihannetta ihmissuhteissa sekä avioliitossa. Seuraavassa kappaleessa tutkin konkreettisemmin kuolemaa ja etenkin kuoleman kohtaamista niin surijan kuin kuolevaisen näkökulmasta. Tarkastelen,

¹⁹ Tammela, 2015.

²⁰ Czaika, 2017.

²¹ Czaika, 2016.

²² Korpiola & Lahtinen, 2015.

²³ Korpiola & Lahtinen, 2017.

²⁴ Aldrin, 2015.

miten sureminen mahdollisesti eroaa sukupuolten välillä, sekä sitä, miten kristillisessä ajattelussa kuolemaa ja sen pelkoa pyrittiin lievittämään.

2 KUNNIA, PERHE JA RAKKAUS

2.1 Siveelliset ja urheat – Sukupuolittuneet arvot ja kunnia

Frouwa wainaja [Maria Elisabeth Tolpo] - - tuli myös hänen vanhemmildans erinomaisella rackaudella cohdatuxi, jonga tähden ei he säästänēt yhtäkän custannusta eli waiwaa, harjoittaisans händä sencaltaisisa ascareisa, taidoisa ja toimituxisa, cuin hänelle hyödylliset olit, ja jotca hänen tilansa ja säätynsä caunistit.²⁵

Rouva Maria Elisabeth Tolpon²⁶ ruumissaarnassa tuodaan esiin hänen kasvatuksensa yleisiin naisellisiin ja siveellisiin arvoihin, tietoihin ja taitoihin, jotka tukivat hänen tilaansa sekä säätyänsä ”kauniisti”. Häntä kuvataan vanhemmillensa kuuliaisena ja nöyränä naisena. Hän eli ”hiljaisessa luonteessa sekä tyytyväisessä mielessä”. Muita kohdatessaan hän oli sovelias, ystävällinen, palvelevainen sekä ”kaikille hyvän suopa”. Hänen isänsä kuoltua hän vietti aikansa äitinsä tykönä ja auttoi häntä kotias-kareissa sekä ylläpiti neitseellistä tilaansa. Naisten viattomuus olikin suuri arvo heidän elämässään.²⁷

Naisten *siveellisyyttä* sekä *neitsyyttä* tarkkailtiin vahvasti. Siveellisyyteen sisällytettiin monesti niin fyysinen kuin henkinenkin puhtaus. Muun muassa Samuel Johnson määrittelee siveyden, ”chaste”, niin ruumiilliseksi nuhteettomuudeksi kuin myös muun muassa kielelliseksi ja henkiseksi puhtaudeksi. Myös uskollisuus aviomiestä

²⁵ Laihiander, 1768, s. 27.

²⁶ Vainajan nimi oli Maria Elisabeth Mennander o.s. Tolpo. Häntä nimitettiin ruumissaarnassa hänen entisellä nimellään. Miehen sukunimen ottaminen alkoi yleistyä Suomessa 1700-luvulta alkaen, mutta muutos tapahtui hitaasti. Esimerkiksi ruumissaarnoissa vaimoja ei yleensä puhuteltu aviomiehen sukunimen mukaan. 1800-luvulle tultaessa yhteisen sukunimen käyttöönotto yleistyi hieman ja vasta vuoden 1930 avioliittolaisissa vaadittiin naisten käyttämään miestensä sukunimeä. Kts. Kotilainen, 2016.

²⁷ Laihiander, 1768.

kohtaan nähtiin siveyden merkkinä.²⁸ Naiset katsottiin pohjimmillaan seksuaalisiksi olennoiksi ja naisen kunnia määrittäytyikin paljolti hänen epäpuhtautensa korostumisen kautta. Ihanteellisen käyttäytymisnormiston selvittäminen on vahvasti sidoksissa Vähä katekismukseen ja etenkin huoneentauluun. Huoneentaulu on sisältänyt monia ajan normistoja niin sukupuolen, isäntävallan, kuin säädynkin osalta. Huoneentaulu korostaakin yhteiskunnan patriarkaalista olemusta. Naiset olivat alisteisia miehiin nähden. Lisäksi yksilön sosiaalista asemaa ja sen myötä normistoa määritti paljolti hänen syntyperänsä sekä säätynsä mukainen kasvatusta. Avioituminen saman säätyisen henkilön kanssa oli tällöin yleistä, kuten ruumissaarnoista huomaakin. Muun muassa pappissuvusta lähtöisin ollut Maria avioitui pappisukuun. Merkittävintä oli, että yksilö toimi säädyllisesti ja säätyrajojensa sisällä. Eri säädyille oli erilaisia odotuksia ja rajoituksia. Tämä merkitsi, että se, mikä toiselle oli ylellisyyttä, saattoi esimerkiksi ylhäisaatelistolle olla välttämättömyyttä.²⁹

Siinä missä naisten ruumissaarnoissa kuvattiin heidän kasvatustaan siveyteen sekä kotitalouden piiriin, niin miesten ruumissaarnoissa korostettiin heidän kunniansa ja järkipärisyyttään muun muassa akateemisen kasvun kautta. Miesten paikka perheissä oli toimia taloutta ja perhettä hallitsevana *herrana* ja *isäntänä*. Perheen päässä mies ohjaili niin vaimoan, lapsiaan kuin palvelijoitaan, jolloin hänen vaimonsa oli luonnollisesti hänen holhouksensa alaisena.³⁰ Perheen hallitsemisen lisäksi miehet esitettiin myös urhoollisina *elättäjinä*. Esimerkiksi vainaja Henric Wegeliuksen isän kuvataan toimineen ahkerasti työssään, jotta hän sai ruokaa lapsillensa.³¹ *Ahkeruus, viisaus, oikeudenmukaisuus* sekä *urheus* olivatkin usein ihanteellisina miesten ominaisuuksina. Ruumissaarnoissa miehet kuvattiin hyvin kunnioitetuiksi, urheiksi sekä viisaiksi yksilöiksi, jotka toimivat rationaalisesti. Esimerkiksi kirkkoherra ja opettaja Paulus Krogiuksen ruumissaarnassa tuotiin esiin urhoollisuus ja patriotismi hänen pyrkiessään vastustamaan Venäjän miehitystä isovihan aikaan. Hän tiedotti salaisesti Viipuri piirittävien venäläisotilaiden määristä sekä liikkeistä vuonna 1711.³² Urhoollisuuden lisäksi myös oma-aloitteisuus ja varmuus esiintyivät kunnioitettavina ominaisuuksina miehillä, kuten vapaaherran ja kenraaliluutnantin Wilhelm Carpelanin elämäkerrassa tuotiin esiin. Hän oli urhea ja vastuuntuntoinen sotilas, joka ei liiasta verenvuodatukselta pitänyt, vaan teki sen, mitä valtakunnan suojaaminen vaati.³³

Naiset kuvattiin ruumissaarnoissa usein tyttären, vaimon tai äidin asemassa. Naisten nähtiinkin täyttävän kutsumuksensa *vaimona* ja *äitinä*.³⁴ Leskirouva Ulrica

²⁸ Johnsson, 1785, s. 367.

²⁹ Ilmakunnas, 2009, s. 15.

³⁰ Karonen, 2002, s. 10–11.

³¹ Poppius, 1781, s. 18.

³² Lyrälda, 1762.

³³ Carpelan, 1791, s. 7–10.

³⁴ Eilola, 2002; Kietäväinen-Sirén, 2015.

Fredrica Bremerin³⁵ elämäkerrassa keskustellaan otollisista naisten piirteistä ja häntä kehutaankin muun muassa hiljaisuudesta, kauneudesta sekä miellyttävästä luonteesta. Vaikka Ulrica menetti vanhempansa nuorena, hän silti peri heiltä – ja etenkin äidiltään – *äidillisen rakkauden* sekä *kristillisen vakaumuksen*. Avioliittoon siirtyessä häntä kuvataan viisaana ja ahkerana emäntänä (husfru) ja täten suotuisana äitinä aviomiehensä aikaisemmasta liitosta syntyneille lapsille. Myös *kotitaloustaitoja* sekä palvelusväen hallintotaitoja korostetaan suuresti. Avioliiton osalta nostetaan lisäksi esiin hänen kykynsä tyydyttää aviomiestänsä niin taloudellisissa asioissa, lastenhoidossa kuin myös hellällä luonteellaan. Hyväntahtoisuus sekä äidillinen lempeys esiintyvät hänen ideaalisina piirteinään ja pappi kehui häntä niistä.³⁶

Merkittävä aineistoista tehtävä havainto liittyy vainajan nimeämiseen. Naisen nimi mainitaan tyypillisesti aina aviomiehen nimen jälkeen ja avioitumattoman henkilön kohdalla joskus isänsä nimen jälkeen. Vainajan nimi esiintyy siis ikään kuin tois-sijaisessa asemassa holhoojaan nähden. Miesten ruumissaarnoissa taas vaimon nimen mainitsemista ei nähty yhtä oleelliseksi. Naisten oli Ruotsissa vuoden 1734 lain mukaan oltava avioitumattomina vanhempiensa holhouksen alaisina ja avioituessaan aviomiehensä alaisina. He seurasivat aviomiehensä säätyä.³⁷ Naisia puhutellaankin usein siviilisäätynsä mukaisesti neitseiksi tai leskiksi. Miehillä tällaista vahvasti siviilisäätystä tarkentavaa puhuttelua taas ei esiinny. Heitä puhutellaan ns. vakioituneiden ilmaisujen, kuten esimerkiksi ”korkeasti kunnioitettu”, mukaan. Puhuttelussa tuodaan usein esiin myös sääty. Varsinkin aatellisilla korostetaan heidän korkeasyntyistä tai jalosyntyistä taustaansa.³⁸ Vainajan vanhempien tai mahdollisesti sisarusten jalo-sukuisuus tuodaan kaikissa aineistoissa näkyville.

Naisten ruumissaarnat ja muistokirjoitukset ovat sisällöltään hyvin monipuolisia. Czaika korostaakin ruumissaarnejon hyödyllisyyttä naisten elämän ja käytäntöjen tutkimisessa.³⁹ Miesten ruumissaarνοιhin verrattuna niissä pääsee monesti syvällisemmin kiinni itse henkilön persoonallisuuteen sekä ihmissuhteisiin. Siinä missä miehiä pidettiin monesti julkisuuden sfääriin kuuluvina, niin naisten alue oli yksityisempi ja rajattu kotiin.⁴⁰

Pappissukuun kuuluvaa leskirouva Anna Serlachia⁴¹ kuvataan vähäsanaisena ja totisena kanssakäyjänä, joka ei pelännyt toisten korjaamista. Juoruilusta hän ei piitanut, mutta piti avuliaasti ja hellävaraisesti huolta toisista. Häntä kuvataan

³⁵ o.s. Salenius. Meni naimisiin kauppias Jacob Bremerin kanssa.

³⁶ Tengström 1798, s. 3-8, 14-15.

³⁷ Kotilainen, 2016, s.50-51.

³⁸ Carpelan, 1791.

³⁹ Czaika, 2016, s. 248.

⁴⁰ Karonen, 2002, s. 17.

⁴¹ Isä oli kirkkoherra ja Anna meni naimisiin kirkkoherra Jonas Mennanderin kanssa. Puoliso kuoli 10.10.1710, minkä jälkeen Anna toimi yksin huoltajana lapsilleen, eikä mennyt uusiin naimisiin.

vähävaraisia auttavaisena ja hyvänä esimerkkinä muille naisille. Lisäksi häntä kehu-
taan hänen hiljaisuudestaan, sillä Anna vietti aikaansa juoruilun sijaan hiljaisuudessa
ja rauhassa.⁴² *Juoruilu* näyttäytyykin ruumissaarnoissa laajemmin yhteisössä – etenkin
naisten kautta – levinneenä keskustelun muotona. Koska yksilön maine määräsi yksi-
lön asemaa yhteisössä, huhut ja juorut pystyivät murtamaan heidän kunniansa ja tä-
ten vahingoittamaan heidän asemaansa yhteisössä. Esimerkiksi talonpojan tyttären,
Anna Rågelin⁴³, ruumissaarnassa tuotiin esiin, kuinka yhteisön keskellä levinneet hu-
hut toivat vahinkoa perheelle.⁴⁴

Keskustelujen ja juoruilun merkitys yksilön aseman kannalta on suuri. Viettäes-
sään paljon aikaa kotipiirissä naiset myös hakivat sosiaalisia kontakteja naapuriensa
kanssa. Koska kohtelias naapuruus oli tavoiteltua, myös juoruja syntyi. Naiset luon-
nollisesti viettivät aikaa toistensa kanssa muun muassa vaihdellen tavaroita, pyytäen
apua tai muuten vain rennosti keskustellen. Ystävöverkko toimi myös naisilla identi-
teetin rakentajana sekä tukiverkkona tarpeen saapuessa. Huhut kuitenkin kiersivät
helposti ihmiseltä toiselle, joten haitallisia syytöksiä saattoi levitä yhteisöön. Juoruilu
saattoi myös asettaa rajoja hyväksyttävälle toiminnalle tai rakentaa erilaisia käyttäy-
tymisnormeja.⁴⁵

2.2 Oppineisuuden sukupuolittuneisuus ja vanhempien rooli kasva- tuksessa

Oppineisuus ja *kasvatus* ovat merkittävässä asemassa ruumissaarnejon sekä etenkin
elämäkertojen sisällössä. Naisten ruumissaarnoissa korostetaan heidän kasvuaan,
eli ”kouluttautumistaan” kasvatuksen kautta kotihoidon tehtäviin sekä kuuliaisiksi
aviopuolisiksi. Heidän ruumissaarnoissaan keskitytäänkin vahvasti heidän luontee-
seensa sekä sosiaaliin taitoihin. Miesten kohdalla taas listattiin usein merkittäviä
saavutuksia sekä rajapyykkejä muun muassa suoraan akateemiseen opiskeluun, kou-
lutuksen ja ammatinvaihdoksiin liittyen. Tyttöillä ei ollut vielä 1700-luvun lopulla
mahdollisuuksia samankaltaiseen institutionaaliseen kouluttautumiseen kuin po-
jilla.⁴⁶ Mainintojen puutteet aineistoissa viestivät osaltaan naisten kouluttautumis-
mahdollisuuksien sekä ammatillisen elämän rajallisuudesta.⁴⁷ Silti myös naisten koh-
dalla tuodaan välillä esiin heidän yhteiskunnallisesti merkittäviä saavutuksiaan,

⁴² Stenius, 1767.

⁴³ Anna oli lapsena sairauden vuoksi puhunut hourailten, mitä muut yhteisössä pitivät epäilyttä-
vänä. Pappi yritti ruumissaarnan avulla vaimentaa yhteisön aikaisempia käsityksiä.

⁴⁴ Enebärg, 1784, s. 11-13.

⁴⁵ Bernard, 2003, s. 27-28, 55-59.

⁴⁶ Ilmakunnas, 2021, s. 155.

⁴⁷ Karonen, 2002, s. 22-23; Eilola, 2002, s. 101-102; Heikkinen, s. 207-208.

mutta näiden kommenttien vähäisyys viittaa naisten säädyllyisyyden rajoihin, sekä toimintamahdollisuuksien rajallisuuteen yhteiskunnassa ja yhteiskunnallisessa vaikutamisessa. Kuitenkin esimerkiksi kauppiaan vaimo Ulrica Frederica Bremerin elämäkerrassa on toistamiseen mainintoja siitä, että hän lahjoitti paljon rahaa Turun Akatemialle. Onkin tärkeää huomioida, että pappi oli pitänyt puheen Turun Akatemiassa, jolloin rahoituksen lahjoittaminen on ollut keskeinen tekijä ja motivaattori puheessa.⁴⁸

Säädyllyisyyden vaatimus sekä yhteiskunnallinen asema vaikuttivat yksilön oppineisuuden määrään ja laatuun. Kauppias Jacob Bremer⁴⁹ nähtiin huolellisena sekä taloudellisesti viisaana yksilönä. Hän oli ahkeralla työllä, opeilla ja järjestelmällisellä suunnitelmalla onnistunut ammatissaan.⁵⁰ *Työnteko* ja *ahkeruus* työssä olivat ammatinharjoittajien kohdalla ansiokkaita ominaisuuksia. Pappissuvuissa taas korostettiin suuresti *tietoa* ja *oppimista*. Etenkin papistoon kuuluvia miesvainajia puhutellaan aina ”korkiasti oppineeksi”. Tieto siis nähtiin miesten kohdalla kunnioituksen ja merkityksen välineenä. Papit toimivat omalta osaltaan opettajina, jolloin oppineisuus olikin merkittävä identiteettitekijä. Täytyy myös ymmärtää, että naisillakin arvostettiin vahvasti oppineisuutta, mutta ruumissaarnoissa se merkitsi laajemmin naisellista kasvatusta, kuuliaisuutta ja siveyttä. Naisten ruumissaarnoista saa kuitenkin hyvin käsityksen heidän lukutaidostaan ja tottumuksistaan. Samoin kuin Czaikan tutkimuksessa koskien naisten lukemista, myös tutkimissani ruumissaarnoissa esiintyi viittauksia naisten Raamatun sekä hengellisten tekstien lukemiseen ja niiden oppien noudattamiseen.⁵¹ Esimerkiksi leskirouva Anna Serlachia mieluiten ”[ravitsi] sieluans runsasti Jumalan sanalla”⁵². Varhaismodernilla ajalla lukemisessa olikin usein kyse vähintäänkin Raamatun ja hengellisten tekstien ulkoluvusta.⁵³ Viisaus oli yleisesti kunnioitettu hyve, eikä sitä rajattu vain miehille.

Lapsen *kasvatus* oli keskeinen elementti ihmisten elämässä ja siihen kiinnitetäänkin paljon huomiota ruumissaarnoissa. Elämänkerroissa korostetaan usein koulutuksen ja opin merkitystä, mutta vanhempien panosta ja saavutuksia ei suinkaan vähätellä. Esimerkiksi Henric Wegeliuksen kerrotaan saaneen vanhemmiltaan kristillisen koulutuksen, vaikka venäläismiehityksen takia heidän piti muuttaa paikasta toiseen ja kärsiä elämän karuista koettelemuksista. Pappi korosti vainajan isän oikeanlaista asemoitumista oppimiseen, sillä hän opetti poikaansa kiireestä huolimatta. Ruumissaarnoissa esitetäänkin suurta kunnioitusta vainajien vanhemmille, muun muassa korostamalla heidän ”jumalallisuuttaan” sekä rakkauttaan. Oikeanlainen lapsen liittäminen uskoon kasteen kautta on myös merkittävä maininta ruumissaarnoissa. Lapsen

⁴⁸ Tengström, 1798, s. 23.

⁴⁹ Ulrica Fredrica Bremerin aviomies.

⁵⁰ Tuntematon, 1785, s. 15-19.

⁵¹ Czaika, 2016, s. 250.

⁵² Stenius 1767.

⁵³ Katajala-Peltomaa & Vuolanto, 2009, s.15; Karonen, 2008, s. 233; Hanska & Lahtinen, 2010, s.18.

kasvattaminen kunnolliseksi kristityksi on keskeinen protestantismiin piirre. Merkitystä ei ollut vain lapsen liittämällä yhteisöön vaan myös hänen sielunsa pelastamisella. Lapsi oli syntyjään epäpuhdas ja kasteen sekä kristillisen kasvatuksen avulla hän ”puhdistuu”.⁵⁴

Oppineisuudessa korostettiin usein yksilön nuoruutta tai varhaista aloitusta opiskelussa: ”aikaisin ja ahkeralla huolella harjoitti häntä tosialliseen jumaluuteen ja kristillisiin arvoihin, josta pyhästä siemenestä hänen koko elämänsä runsaat vanhurskauden hedelmät kasvaneet ovat”⁵⁵. Talonpojan tyttären Anna Rågelin tapauksessa taas keskitytään käsittelemään hänen otollisia taitojaan kuuliaisena tyttärenä, sillä hän sairastui nuorena ja lopulta kuoli 30 vuoden iässä. Hänet kuvataan jo nuorena tottelevaiseksi, ahkeraksi ja helläksi sekä siveelliseksi. Hän osasi taidokkaasti kristilliset tekstit ja pappi kuvasi häntä kunnollisena kristittyinä. Valitettavasti hänen kuntosensa kuitenkin heikkeni sairauden vuoksi, jolloin hän ei pystynyt työskentelemään isänsä tilalla ja oli vuoteeseensa sidottuna.⁵⁶

Vanhempien rooli lasten kasvatuksessa on vaihdellut aika ajoin. Euroopassa erilaiset liikkeet tai suuntaukset ovat merkinneet muun muassa äidin ja isän aseman muuttumista. Kuitenkin protestanttisen suuntauksen innoittamana Euroopassa isä nähtiin usein lapsen kasvatuksessa keskeisessä asemassa. 1700-luvulla valistusajan innoittamana äiti sai puolestaan enemmän painoarvoa lapsen kasvatuksessa.⁵⁷ Vanhempien rooli lapsen kasvatuksessa oli vahvasti sidottuna lapsen sukupuoleen. Miespuolisten vainajien aineistoissa isät toimivat poikiensa kasvattajina ja opettajina. Tytärten kohdalla taas äidin malli ja opetukset saivat runsaasti mainintoja. Kuitenkin, myös naisvainajien ruumissaarnoissa tuodaan monesti esiin heidän vaivansa ja vastuun lastensa kasvattamisessa, etenkin kun lapset olivat menettäneet isänsä. Leskirouva Anna Serlachian ruumissaarnassa korostetaan hänen aktiivisuuttaan lastensa oppimisen kannalta. Siinä tuodaan esiin kirjojen ja kielten lukemisen merkitys, sekä myös virsien ja veisujen laulaminen.⁵⁸ Lasten kasvatusta olikin hyvin keskeinen osa heidän socialisaatiotaan. Heiltä odotettiin kuuliaisuutta, ahkeruutta sekä kohteliaisuutta. Heitä opetettiin muun muassa tottelemaan sekä kunnioittamaan vanhempiansa. Lisäksi hyvät käytöstavat muun muassa vieraiden kohtelussa olivat tärkeitä. Heidän tuli osata käyttäytyä hyvin vieraiden läsnä ollessa ja osata tervehtiä heitä oikein.⁵⁹

⁵⁴ Cunningham, 2020, s. 34–35; Katajala-Peltomaa & Vuolanto, 2009, s. 15.

⁵⁵ Poppius 1781, s. 19–20.

⁵⁶ Enebärg, 1784, s. 11–17.

⁵⁷ Cunningham, 2020, s. 35–38.

⁵⁸ Stenius, 1767.

⁵⁹ Rahikainen, 2010, s. 327; Katajala-Peltomaa & Vuolanto, 2009, s. 14.

2.3 Hellyyden kulissit – Rakkaus ihmissuhteissa ja avioliitossa

Keskeisinä teemoina ruumissaarnoissa esiintyvät *yleinen hyvyys* ja *yhteisöllisyys*. Merkitystä oli myös *lähimmäisenrakkaudella*. Yhteisön jäsenten tuli kunnioittaa ja rakastaa toisiaan. Kollektiivinen säätely olikin erittäin vahvaa varhaismodernilla ajalla ja yksilön maine yhteisössä oli merkitsevä elementti hänen tulevaisuutensa ja yhteisöön sopeutumisensa kannalta, joten sen ylläpitäminen oli tärkeää.⁶⁰ Vaikka 1700-luvulla siirryttiin vähän yksilökeskeisempään ajatteluun, niin yhteisö kuitenkin pysyi merkittävässä osassa arkielämässä.

Yhteisön näkökulmasta ideaali henkilö oli *hyväntahtoinen* ja *rehellinen* sekä eritoten myös *epäitsekäs*. Ruumissaarnoissa kiinnitetään paljon huomiota ihmissuhteisiin ja etenkin niiden ”oikeaoppiseen toteutumiseen”. Auttaminen ja epäitsekkyyks olivat tässä suhteessa keskeiset arvot. Kaikenlainen apu, tukeminen ja neuvominen nähtiin tavoiteltavina ominaisuuksina. Mikäli vainaja on elämässään auttanut tai tukenut toista henkilöä, se tuodaan vahvasti esille. Muun muassa leskirouva Anna Serlachia oli ottanut huostaansa onnettoman äidin sekä hänen ”viallisen” lapsensa. Tämä teko ansaitsi papin mielestä suurta kunnioitusta ja se oli esimerkki, jota muiden tuli seurata. Koko yhteisön turvallisuutta ja harmonista jatkuvuutta tukevat teot olivat siis toivotuja yhteisössä. Myös – etenkin papiston kohdalla – opettajien teot sekä viisauksien opettaminen nähtiin kunnioitettuna ja haluttuna vuorovaikutuksena ihmisten välillä. Lisäksi vieraanvaraisuus sekä yleinen ystävällisyys olivat arvostettua vuorovaikutusta. Esimerkiksi Jacob Bremeriä keuhuttiin ja kunnioitettiin, koska hän piti oviensa auki vieraille tai apua tarvitseville.⁶¹ Samanlaisia mainintoja on muissakin lähteissä.

Ihmissuhteista merkittävimpanä näyttäytyi *avioliitto*. Se esiintyi yhtenä odotettuna ja ihanteellisena vaiheena kaikkien elämässä. Merkittävää on myös, että tähän ihanteeseen yhdistettiin joka kerta *rakkaus* sekä *hellyys*. Rakkauden kautta maalattiinkin oikeanlaista aviokäsitystä sekä kumppanuutta, sillä varhaismodernin ajan seksuaalimoraali oli tiukka. Esiaviollinen ja avioliiton ulkopuolinen seksi oli kiellettyä. Keskeisessä osassa olikin luterilainen käsitys ja oppi oikeanlaisesta avioliitosta, johon kuului näkemys rakkaudelle perustuvasta binäärisestä mies ja nais- suhteesta, suvun jatkamisesta sekä seksuaalisen epäpuhtaudesta.⁶² Avioliitto-opin ihanteellista muotoa opetettiin muun muassa erilaisten saarnojen kautta. Ruumissaarnoissa puhutaan usein ”suloiseen aviosäätyyn” siirtymisestä, joka oli ”syvällä rakkaudella täytetty”. Avio-onnea sekä rakkaussuhdetta korostetaan maininnoilla vainajan lasten aviosuhteista. Vaikka rakkaus näyttäytyykin aineistossa avioliittoa määrittävänä tekijänä, niin

⁶⁰ Saarimäki, 2010, s. 15-17.

⁶¹ Tuntematon, 1785, s.7.

⁶² Kietäväinen- Sirén, 2015, s 57-61; Cunningham, 2020, s. 34-35.

todellisuudessa avioliitto oli kuitenkin tutkijoiden mukaan pohjimmillaan taloudellinen ja juridinen liitto varhaismodernilla ajalla.⁶³

Perhe käsitettiin varhaismodernilla ajalla enemmänkin kotitaloutena, joka koostui isännästä, emännästä, lapsista sekä palvelusväestä. Vaikka kotitalous käsitettiin laajemmin sisältämään myös palvelusväen, ymmärrettiin aviopari sekä lapset kuitenkin sen keskeisimmäksi osaksi. Mies oli perheen pää ja auktoriteetti, johon nainen oli alisteisessa asemassa. Kuitenkin tulee ymmärtää, että miehellä ei ollut pelkästään tyrannimaista yksinoikeutta ja valtaa, vaan hänellä oli myös velvollisuuksia. Jari Eilola on muun muassa tuonut esiin, että miehen tuli käyttäytyä oikeudenmukaisesti ja perustaa toimintansa lisäksi rakkaudelle.⁶⁴ Samaan tapaan Jonas Liliequist on todennut tutkiessaan oikeudenkäyntiaineistoja, että esimerkiksi vaimon pahoinpitely saattoi johtaa miehen maineen menettämiseen sekä hänen ”herruutensa” ja miehisen asemansa heikkenemiseen yhteisön silmissä.⁶⁵ Vaikka vaimonkuritus oli maallisen esivallan mukaan sallittua, niin siinäkin oli raja, mitä ei saanut kohtuudella ylittää. Harmonian ja järjestyksen ylläpitäminen oli oleellinen osa isännän velvollisuuksia.⁶⁶

Naisen neitsyys oli myös merkittävä tematiikka varhaismodernilla ajalla. Ruumissaarnoissa korostetaan usein naisten neitsyyttä ennen avioliittoa. Täten pyrittiin suojelemaan heidän mainettaan ja kunnioittamaan vainajia, sillä heidän maineensa oli vahvasti sidottuna heidän seksuaalisuuteensa, jota oli kontrolloitu ja tarkkailtu läpi elämän. Esimerkiksi Henric Wegeliuksen elämäkerrassa tuodaan esille, että hän meni naimisiin ”silloisen neitsyyden” kanssa.⁶⁷ Neitsyyttä korostettiin myös laajemmin tyttölasten tai avioitumattomien naisten keskuudessa, muun muassa neitsyyllisellä kasvatuksella, tai nimikkeenä heitä puhutellessa.

Ulrica Fredrica Bremerin elämäkerrassa tavataan vastakkainasettelua syvän rakkauden sekä hyödyllisen kumppanuuden välillä. Ulrican näkökulmasta korostetaan rakastumista ja Jacobin näkökulmasta tarvetta. Ulrica kuvataan rakastuneena neitona ja Jacob puolisoa tarvitsevana leskimiehenä. Elämäkerrassa kuitenkin esitetään, että liitto oli täynnä rakkautta ja hellyyttä. Merkittävänä tematiikkana pappi on pitänyt myös koko suvun tyytyväisyyttä uuteen vaimoon: aviomiehen suku otti Ulrican avosylin vastaan ja muut emännät tukivat häntä ”tehtävässään” kodinhoitajattarena. Uuden perheenjäsenen lisäys kotitalouteen onkin nähty merkittävänä käsittelyaineena, sillä hänen sovittamiseensa uuteen sosiaaliseen ilmapiiriin ja talouden toimintatapoihin kiinnitettiin huomiota.⁶⁸ Avioparin rakkauden ihanne korostuu myös kuoleman katkaistaessa heidän liittonsa. Ulrica kuvataan suuressa murheessa ja kyynelten

⁶³ Ilmakunnas, 2021, s.160.

⁶⁴ Eilola, 2002, s.100-103.

⁶⁵ Liliequist, 2002, s. 73-77.

⁶⁶ Jokiahho, 2002, s. 203-220; Kietäväinen- Sirén, 2015, s. 149; Eilola, 2002, s. 100-103; Liliequist, 2002, s, 73-77.

⁶⁷ Poppius, 1781, s. 22.

⁶⁸ Kietäväinen-Sirén, 2015, s. 71.

peitossa, kun hänen puolisonsa Jacob menehtyi. Kuolleen sureminen olikin yksi merkittävä ruumissaarnejen ja hautauspuheiden aihealue.⁶⁹

⁶⁹ Tengström, 1798, s. 14–15; Rimpiläinen, 1973, s.125, 129.

3 SURUN SÄÄNNÖT

3.1 Kyyneleen kantajat – Vainajan suremisen ideaali

Miehet on perinteisesti nähty tunteitaan vahvasti turruttavina, rationaalisina toimijoina. Heidän tunteidensa näyttämistä julkisesti on paheksuttu ja tunteiden kontrollin peittäminen on usein rinnastettu ”emotionaaliseen naiseuteen”.⁷⁰ Tutkimissani aineistoissani tällainen vahvasti yksipuolinen ja sukupuolittunut sureminen ei kuitenkaan ollut niin näkyvää kuolleen läheisen suremisessa. Samanlaisia löydöksiä ovat havainneet Viktor Aldrin sekä Mia Korpiola ja Anu Lahtinen.

Vanhempien suremista tutkinut Aldrin käsittääkin suremisen artikkelissaan kulttuuriin sidottuna ilmiönä. Hänen tutkimissaan hengellisissä aineistoissa vanhemmat – mukaan lukien isät – surivat syvästi lastensa menetystä. Aldrin viittaa mahdolliseen pohjoismaiseen perinteeseen ja tapaan, jossa miesten ja naisten oletettiin surevan yhtä lailla. Hän viittaa myös pitkään perinteeseen, sillä muun muassa islantilaisissa saagoissa miehet monesti surivat lastensa kuolemaa.⁷¹

Korpiola ja Lahtinen esittävät samanlaisia tulkintoja. He esittävät, että vaikka suru käsitetään universaalisti, niin sen konkreettisessa demonstraatioissa vaikuttaa olleen kulttuurisia eroja. Manner-Euroopassa ja Englannissa on jo keskiajalta lähtien vaikuttanut olleen paljon kriittisempi näkemys miehen tunteiden julkisesta näyttämisestä, sillä ne nähtiin feminiinisinä tunnepurkauksina. Naiset nähtiin heikompina ja emootioiden pyörteeseen alttiina yksilöinä, kun taas miehet olivat järkiperaisiksi ja kykeneviä kontrolloimaan paremmin tekojaan ja emootioitaan.⁷²

⁷⁰ Cunningham, 2020, s. 37.

⁷¹ Aldrin, 2015, s. 89, 97.

⁷² Korpiola & Lahtinen 2015, s. 4-6; Cunningham, 2020, s. 37.

Ruumissaarvoja tutkimalla huomaa, että kuolleen sureminen ei ole tarkoittanut vain naisten lupaa surra, vaan myös miehet on kuvattu murheellisina ja surevina. Muun muassa Maria Elisabeth Tolpon ruumissaarnassa kuvataan hänen surevaa aviomiestään: "-- cuin että sencaldaisen rackan puolison caipaus matcansaatta Her-ralle Kirckoherralle sangen rascan murhen."⁷³

Koska kristilliseen ihanteeseen kuului avioliitto sekä rakkaus puolisoon ja muihin läheisiin, niin tunteet nähtiin luonnollisina ja odotettuina reaktioina läheisen kuolemaan. Monissa ruumissaarnoissa kerrotaan vaimon eläneen pidempään kuin hänen aviomiehensä, jolloin niissä kuvataan useimmiten lesken tai vainajan lasten, tai jopa oppilaiden sekä ystävien surua. Leskien, sekä etenkin äitien ruumissaarnoissa esiintyy monesti turtumista ja melankoliaa puolison ja lasten menetyksien vuoksi. Esimerkiksi kauppiaan leskivaimon, Ulrica Fredrica Bremerin, tapauksessa rakkauden syvyyttä korostetaan useassa yhteydessä – niin avioliiton kuin puolison menehtymisenkin kohdalla. Puolisonsa menetettyään Ulrica vaipui melankoliaan ja hänen sanottiin pysyttelevän sisätiloissa. Vaimon kyyneleitä ja rakkautta menetettyä puolisoaan kohti kuvailtiin pitkään ja raskaasti. Ulrican – sekä myös hänen aviomiehensä Jacob Bremerin – elämäkerroissa korostettiin lisäksi surua ja kaipuuta liittyen miehen aikaisemman vaimon kuolemaan. Näin kunnioitettiin aikaisempaa avioliittoa.⁷⁴

Surijoina esiintyvät laajemmin myös vainajan suku, sekä usein esimerkiksi vainaja oppilaat tai muut lähimmäiset. Heitä kuvattiin murheellisina sekä syvässä surussa. Tällainen formaalinen sureminen viestii rakkaushanteen lujudesta kristillisluterilaisessa ajattelussa. Johan Wegeliuksen ruumissaarnassa tuotiin esiin muun muassa tyttären aviomiehen suru appiansa kohtaan:

[--] wanhin tytär, Hywincunnioitettawa Matrona, Christina Wegelia, [--] ja ynnä Hänen rackan Puolisans, Cappalaisen Torniosa, Cunnioitettawan ja Corkiasthywinoppenen Her-
ran, Salomon Grapin canssa, yhtä racasta Isää surulla caipawat.⁷⁵

Suremisen ja kaipuun normalisointi kuvaa tunteiden luonnollisuutta, mutta ilmaukset voivat viestiä myös muodollisesta tunteiden ilmaisusta. Keskeistä kuitenkin on, että pappien puheissa sureminen oli oleellinen osa kuoleman käsittelyä. Ruumissaarnoissa omataan usein lohduttava asenne lähimmäisten ja muun yhteisön kaipuuta ja surua kohtaan. Pappi muistutti, että kuolleen muisto ei katoa, vaan se pysyy heidän rakastavissa sydämissään. Saarnoissa korostetaan myös yksilön kestävyyttä suuren surun ääressä. Näin ei torjuttu surun esittämistä vaan korostettiin yksilön surun käsittelyä sielunhoidon näkökulmasta. Suru oli odotettu ilmiö, joka tuli hyväksyä.⁷⁶

⁷³ Laihiander, 1767, s. 27.

⁷⁴ Tengström, 1798, s. 6-10.

⁷⁵ Pazélius, 1764, s. 24.

⁷⁶ Korpiola & Lahtinen, 2017, s. 4.

3.2 Kuoleman hyväksyminen

”- - ei [maailmassa] myös yhtäkän ihanambata ja autuaallisembata hetkiä, cuin autuaallisen cuoleman hetki niille, jotca hywin walmistettuna mielellänsä cuolewat.”⁷⁷. Tämä kirkkoherra Pazeliuksen pitämässä ruumissaarnassa esiintyvä sitaatti pitää sisällään hänen, sekä laajemmin kristittyjen, käsittämän *autuaallisen kuoleman* – eli tavoiteltavan ”hyvän kuoleman” – käsitteen pääajatuksen: kuolemaa ei tule pelätä vaan se pitää hyväksyä ja sitä tulee odottaa henkisesti valmistautuneena.

Uskolla ja elämän jälkeisellä iankaikkisuudella Jumalan paratiisissa oli ajattelussa suuri merkitys. Papit lähestyivät saarnoissaan kuolemaa monesti ikään kuin sielunhoidon näkökulmasta. *Ars moriendi* – eli kuoleman taito – opetukset olivat jo keskiajalta lähtien keskeisiä kuoleman käsittelyssä.⁷⁸ Ne käsittelivät hyvin monipuolisesti muun muassa ruumiin ja sielun dualismia ja omaa kuolevaisuutta. Lisäksi ne opastivat erilaisten maallisten vaivojen – kuten sairauden – hyväksymiseen. Merkitystä oli nimenomaan maallisen elämän rajallisuuden ymmärtämisellä sekä sielun iankaikkisuudessa.⁷⁹

Kuolema koettiin varhaismodernilla ajalla väistämättömäksi todellisuudeksi, joka tuli kohdata jossakin vaiheessa. Kuolemaa esiintyi kaikkialla: imeväiskuolleisuus oli yleistä, ja tapaturmiin menehtyminen sekä vanhuuden vaivoihin sortuminen olivat alituinen pelko. Kuoleman läheisyys johtui vahvasti siitä, että kuolema koettiin yleensä kotona.⁸⁰

Autuaallinen kuolema nähtiin ensinnäkin kuoleman hyväksymisenä ja rauhallisena kuoleman odottamisena. Vainajan tuli viettää viimeiset päivensä ”iloisesti” ja ”hymysuisesti”, kuten Johannes Wegeliuksen sanottiin tehneen.⁸¹ Suuttumus tai tyytymättömyys kuolemaa kohtaan eivät olleet pappien mukaan tavoiteltavia tunteita, pikemmin ideaalina oli kuoleman luonnollisuuden ymmärtäminen ja ilo tulevaa odottaessa. Koska tämä elämänvaihe on välttämätön, se tuli kohdata ylpeästi ja suostumuksella.

Merkittäviä teemoja *ars moriendissa* ovat kuoleman ennustettavuus, äkkinäisyys sekä ennenaikainen kuolema. Saarnat korostavat monesti kuoleman syvää pohdimista sekä oman kuolevaisuuden ymmärtämistä, koska tiedettiin, että kuolema saattoi yllättää. Tästä syystä yksilön oli hyvä olla aina valmiina kuolemaan. Saarnassa mainitaan äkillisen kuoleman pelko, joka ei mahdollista oman kuoleman hyväksymistä. Saarnasta voi siten päätellä, että todellisuudessa kuolemaa pelättiin ja siihen

⁷⁷ Pazelius, 1764, s. 5.

⁷⁸ Korpiola & Lahtinen, 2017, s. 3.

⁷⁹ Rimpiläinen, 1973, s. 125; Czaika, 2017, s. 145.

⁸⁰ Ilmakunnas, 2019, s. 113; Korpiola & Lahtinen, 2017, s. 1-2.

⁸¹ Pazelius, 1764, s. 18-19; Johannes Wegelius oli kirkkoherra, joten hänen kuolemaansa kuvattiin esimerkillisenä kuvauksena hyvästä kuolemasta ja uskosta.

varautumattomilla ei välttämättä riittänyt aikaa asian käsittelemiseen. Ennenaikaiseksi käsitetty kuolema, eli nuorena kuoleminen, nähtiin epäreiluna, kuten kirkkoherra Laihiander kertoo pitämässään Maria Elisabeth Tolpon ruumissaarnassa.⁸² Maria kuoli nuorena – 30 vuoden iässä. Tällöin hänen puolisonsa jäi heidän ainokaisen lapsensa kanssa yksin suremaan. Mariaa kuvattiin koko elämänsä ajan sairaalloisena, joten hän oli ehtinyt varautua kuoleman mahdollisuuteen. Pappi kuitenkin huomioi, ettei kaikilla ollut tätä pitkää valmistautumisaikaa, jolloin oli aina hyvä olla valppaana. Käytännössä tämä tarkoitti uskonnon toteuttamista eletyssä elämässä, eli muun muassa rukousta, synnintunnustuksia sekä liiallisen maallisiin rikkauksiin ja haluihin sitoutumisen välttämistä. Lähdeaineistoissa voidaan muun muassa havaita Jumalan puoleen kääntymisen merkitystä arjessa etenkin rukoilemisen, mutta myös lukemisen ja laulamisen kautta. Samanlaisia havaintoja ovat tehneet Otfried Czaika, Mia Korpiola ja Anu Lahtinen tutkiessaan muun muassa ”hyvää kuolemaa”.⁸³

Kuoleman hyväksymisessä ja sen odotuksessa merkittävää oli halu tulla lähemmäs Jumalaa. Ruumissaarnaa pitänyt kirkkoherra Pazelius oli erittäin tyytyväinen vainaja Johannes Wegeliuksen uskoon ja hänen valmiuteensa lähestyä kuolemaa ja tätä kautta Jumalaa. Wegelius oli Pazeliuksen kollega, joten hänen käyttäytymisensä näytti esimerkillisen hurskaana ja ”oikeaoppisena”. Vainaja melkeinpä odotti innolla kuolemaa, jotta hän pääsisi lähemmäksi Jumalaa ja täten ihan kuin täyttäisi elämänsä ketjun. Vainajalla oli halua ja toivo autuaallisesta kuolemasta sekä etenkin Jumalan läsnäolosta. Tämä odotus ja toivo sekä oman ruumiillisuuden hylkääminen lujitti mieltä ja helpotti niin tuskaa kuin kuoleman hyväksymistäkin. Ruumissaarnassa mainittiin, että: ”[usko] wahwisti händä myös sencaltaisella tyytyväisyydellä, ettei hän paljo tundenutan cuoleman kipua”⁸⁴. Kivulla voidaan tässä tarkoittaa niin fyysistä kuin henkistäkin kipua ja kuoleman hyväksymistä. Myös kauan sairaana olleen ja nuorena kuolleen talonpojan tyttären Anna Rågelin tapauksessa korostettiin uskon sekä Raamatun tekstien voimaa hänen tuskansa käsittelemisessä. Pappi myös kuvasi hänen siirtyen sairautensa kahleista nauttimaan iankaikkisesta elämästä Jumalan vierellä.⁸⁵

Kuolema koettiin luterilaisessa mielessä siirtymänä maallisesta ruumiista sielullisesti Jumalan luokse taivaaseen. Tällöin kiinnitettiin huomiota iankaikkisuuden ja Jumalan kumppanuuden merkitykseen. Taivaassa kivuista ja kyynelistä pääsi eroon ja vainaja oli iloinen. Näillä perusteluilla papit pyrkivät vakuuttamaan sekä

⁸² Hän ennätti kuitenkin sairastelevuudestaan huolimatta synnyttää lapsen, mitä korostettiin kovasti ruumissaarnassa.

⁸³ Czaika, 2017, s. 144; Korpiola & Lahtinen 2017, s. 3-4.

⁸⁴ Pazelius 1764, s. 4.

⁸⁵ Enebärg, 1784, s. 18-19.

lohduttamaan suremaan jääneitä läheisiä.⁸⁶ Papit pyrkivät vakuuttamaan kuulijansa siitä, että hekuma, kunnia ja rikkaudet maan päällä kahlitsivat ja niistä tuli osata päästää irti.

⁸⁶ Czaika, 2017, s. 150-151; Rimpiläinen, 1973, s. 125-128.

4 PÄÄTÄNTÖ

Sukupuolten ympärille muodostuneet ihanteet esiintyvät vahvasti ruumissaarnoissa. Muodoltaan ruumissaarnat eivät juurikaan eronneet miesten ja naisten välillä, mutta sisällöllisesti niissä oli eroja. Siinä missä miehillä korostettiin heidän tietoaan sekä ammattiaan, niin naisilla tuotiin vahvasti esiin heidän roolinsa vaimona sekä äitinä. Heidän tekojaan tarkasteltiin näiden ideaalien kautta ja niistä tuli osa heidän identiteettijään.

Ruumissaarnoissa maalataan yleisesti kuvaa hyvin kasvatetusta, viisaasta, auttavaisesta sekä epäitsekästä yksilöstä. Naisia ja miehiä kuitenkin kasvatettiin vuorostaan erilaisiin rooleihin; siinä missä naisilla keskityttiin heidän siveelliseen ja hiljaiseen olemukseensa, niin pojilla tarkasteltiin heidän akateemista kasvuaan. Kuitenkin viisaus, jota kartutettiin muun muassa katekismuksen, Raamatun tai virsien lukemisella, nähtiin tavoiteltavaksi ja vaadittavaksi ominaisuudeksi niin naisilla kuin miehilläkin.

Kristillisessä katsannossa yksilön käyttäytyminen ja arvomaailma pyöri vahvasti sidoksissa uskonnollisiin arvoihin ja säädyllisyyteen. Jokaisella säädyllyllä oli omia odotuksiaan ja ominaisuuksiaan, joita korostettiin. Porvaristo suoritti järjestelmällisesti ja viisaasti kauppaa, kun taas papistossa keskityttiin muun muassa kansan opettamiseen ja paimentamiseen. Talonpoikaistalossa taas tyttärenkin oletettiin osallistuvan ahkerasti maatalon hoitamiseen. Vaikka ammattiin ja sen hoitamiseen liittyviä eroja oli, niin kuitenkin kristinuskon yleinen, luonteenomainen "*lähimmäisen rakkaus*" ja "*hyvyys*" korostuivat kaikilla säädystä riippumatta. Kaikilla yksilöillä arvostettiin yleisesti samoja sosiaalisia ominaisuuksia, vaikkakin niiden korostus ja sallivuus erosivat niin säätyjen kuin sukupuoltenkin välillä. keskeisimmät hyveet – oikeudenmukaisuus, viisaus, rohkeus sekä kohtuullisuus – vaikuttivatkin vahvasti ideaalin ihmisen ominaisuuksiin. Epäitsekkyys ja muun muassa vähävaraisten auttaminen olivat suuresti kunnioitettuja asioita, sillä kollektiivisen yhteisön turvaaminen ja tukeminen nähtiin tärkeänä tehtävänä.

Rakkaus aviopuolisoa kohtaan näyttäytyi luterilaisesta näkökulmasta oleellisena seksuaalisen epäpuhtauden kontrolloijana. Avioliitto nähtiin ruumissaarnoissa suloisena sekä rakkautta täynnä olevana liittona naisen ja miehen välillä. Rakkaus omia lapsia kohtaan oli myös merkittävä tematiikka ja se korostui erityisesti vanhemman omistautumisena lastensa kasvatukseen. Lapsen sosialisointi kristilliseen yhteisöön oli tärkeää.

Koska rakkaus ja syvä välittäminen nähtiin keskeisinä piirteinä perheen dynamiikassa, niin myös rakkaan menettäminen ja sen sureminen nähtiin luonnollisina. Ruumissaarnoista on tulkittavissa, että miesten sureminen oli sallittua ja odotettua. Lisäksi se viesti avioliiton rakkauden sanomaa. Papit kuitenkin kiinnittivät saarnassaan huomiota kuoleman hyväksymiseen sekä kuoleman jälkeisen elämän ihanuuteen ja Jumalan läheisyyteen, minkä avulla he myös lohduttivat surevia läheisiä. Tärkeää oli ymmärtää oma kuolevaisuus, varautua siihen sekä elää hurskaasti.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET:

Kansalliskirjaston digitaaliarkisto:

Carpelan, J. F. (1791). Lefvernes- beskrifning öfver konungens högtbetrodde man, general-liutenanten och commendeuren af kongl. svärds-orden med stora korsset högvälborne baron herr Wilhelm Carpelan. Utgifven 1921. Tukholma.

Enebärg, A. (1784). En näpster christens frimodighet, at förkunnan Herrans gärningar i lifwer och i döden; [...] kårtt lik-predikan, då mycket bekanta bonde dottren Anna Rågel, som i fiorton år och två månader war sängliggande [...]. Vaasa.

Lyralda, H. H. (1762). Piexämäen pitäjän Asuwaisten Walitus Runo, heidän Muinen Uscollisen Opettajansa Kihlacunnan Prowastin ja Kirckoherran [...] Paulus Krogiusxen Autuaallisen Poiseron Ylitse. Turku

Laihiander, J. (1768). Yxi Jumalalda opetettu cuolewaisuuden tutkinto; [...] frouwan Maria Elisabeth Tolpon christillisessä ruumis-saarnassa. Turku.

Pazelius, M. (1764). Christillinen Walmistus Mieluiseen ja Autualliseen Cuolemaan. Turku. [Johannes Wegeliuksen ruumissaarna]

Poppius, H. (1781). Wanhurskan Rohkeus Kuolemasa. Vaasa. [Henric Wegeliuksen ruumissaarna].

Steenbäck, T. (1750). Se cuoleman catkeruden makeuttawa Jumalan Lasten Autuus. Tukholma. [Nicolaus Aeimelaeuksen ruumissarna]

Stenius, C. (1767). Muisto-taulu [...] leski frouwa Anna Serlachialle. Turku.

Tengström, J. (1798). Tal till minne af framl. enke fru Ulrica Fredrica Bremer, Född Salenius. Turku.

Tuntematon (1785). Lik-Tal öfver framledne handelsmannen i Åbo, Herr Jacob Bremer. Turku.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS:

- Aldrin, V. (2015). Parental Grief and Prayer in the Middle Ages: Religious Coping in Swedish Miracle Stories. Julkaisussa Korpiola, M. & Lahtinen, A. (toim.). *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe*. Helsinki: Collegium for advanced Studies, volume 18, 82-105.
- Bernard, C. (2003). *When Gossips Meet: Women, Family and Neighborhood in Early Modern England*. Oxford university press
- Cunningham, H. (2020). *Children and Childhood in Western Society Since 1500*. Third edition. Routledge.
- Czaika, O. (2017). Dying unprepared in Early Modern Swedish Funeral Sermons. Teoksessa Korpiola, M. & Lahtinen, A. (toim.). *Dying Prepared in Medieval and Early Modern Europe* (s.142-159). Brill.
- Czaika, O. (2016). The Experience of Female Readers in Sweden around 1600 – Evidence Collected from Funeral Sermons. *Archiv für Reformationsgeschichte – Archive for Reformation history*. 107(1). 242-264. <https://doi.org/10.14315/arg-2016-0111>
- Eilola, J. (2002). "Cuckoi päällä curjanakin; cana alla armaisnakin' Patriarkaalisuus, puolisoitten välinen suhde ja auktoriteettien muodostuminen. Teoksessa Einonen, P. & Karonen, P. (toim.). *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450-1860)* (s. 100-127) . Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hanska, J & Lahtinen, A. (2010). Keskiäjalta 1500-luvun lopulle. Teoksessa Hanska, J. & Vainio-Korhonen, K. (toim.). *Huoneentaulun maailma: kasvatusta ja koulutusta Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (s. 17-111). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkinen, A. (2018). Uuden aikakauden kynnyksellä: elämä varhaismodernissa Euroopassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Ilmakunnas, J. (2009). *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa* [väitöskirja, Helsingin yliopisto] Helda- julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-5706-9>
- Ilmakunnas, J. (2019). Säätyläiset ja kuolemankulttuuri 1600-luvulta 1800-luvulle. Teoksessa Pajari, I.; Jalonen, J.; Miettinen, R.; Kanerva, K. & Lahdensuu, L. (toim.). *Suomalaisen kuoleman historia* (s. 112- 136). Helsinki: Gaudeamus.
- Ilmakunnas, J. (2021). Vanhempien ja aikuisten lasten väliset suhteet aatolisperheissä 1700-luvun Ruotsissa. Teoksessa Ilmakunnas, J. & Lahtinen, A. (toim.). *Perheen*

jäljillä: perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400-2020 (s. 147-175). Tampere: Vastapaino.

Johnson, S. (1785). A Dictionary of the English Language. Vol 1. Lontoo.
<https://archive.org/details/dictionaryofengl01johnuoft/page/n365/mode/2up>

Jokiaho, M. (2002). Miehen kunnia ja maine 1600-luvun pohjalaisessa maalaisyhteisössä. Teoksessa Einonen, P. & Karonen, P. (toim.). *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450-1860)* (s. 203-220). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Karonen, P. (2002). Johdanto: moninainen patriarkalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat. Teoksessa Einonen, P. & Karonen, P. (toim.). *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450-1860)* (s. 10-23). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Karonen, P. (2008). Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521-1809. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Katajala-Peltomaa, S & Vuolanto, V.(2009). Lapsi ja uskonto. Kaksinäkökulmaa sosialisointiin myöhäisantiikissa ja sydänkeskiajalla. *Kasvatus ja aika*, 3(3). 9-26.

Kietäväinen-Sirén, H. (2015). *Erityinen ystävyys: miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650-1700)* [väitöskirja, Jyväskylän yliopisto] JYX-julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6095-7>

Kotilainen, S. (2016). Suomalaisen perheen yhteisen sukunimen lyhyt historia. *Kasvatus ja aika*, 10 (1). 42-57. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=752

Korpiola, M. & Lahtinen, A. (2017). Introduction: Preparing for a Good Death in Medieval and Early modern Northern Europe. Teoksessa Korpiola, M. & Lahtinen, A. (toim.). *Dying Prepared in Medieval and Early Modern Europe* (s. 1-17). Brill.

Korpiola, M. & Lahtinen, A. (2015). Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction. Julkaisussa Korpiola, M. & Lahtinen, A. (toim.). *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe*. Helsinki Collegium for advanced Studies, volume 18, 1-31.

Kurvinen, O. (1940). Iäisyyden rajalla: hautauspuheen historia ja ohjeita sen pitämiseen. Otava.

- Liliequist, J. (2002). Käänteinen vaimokuri: diskurssi avioliittoon kuuluvasta miehisyydestä, vallasta ja auktoriteetista Ruotsissa uskonpuhdistuksesta 1800-luvun alkuun. Teoksessa Einonen, P. & Karonen, P. (toim.). *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450-1860)* (s. 73-99). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöysä, J. (2010). Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa Pöysä, J.; Järviluoma, H.; Vakimo, S. (toim.). *Vaeltavat metodit* (s. 331-360). Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- Rahikainen, M. (2010). Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset. Teoksessa Hanska, J. & Vainio- Korhonen, K. (toim.). *Huoneentaulun maailma: kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (s. 313-355). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rimpiläinen, O. (1973). Suomalainen hautauspuhe puhdasoppisuuden aikana. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja, 88.
- Saarimäki, P. (2010). *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit: esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla* [väitöskirja, Jyväskylän yliopisto]. JYX- julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3830-7>
- Tammela, J. (2015). "Miehullisesti sotiman Kuningan ja Isänmaan edestä" : seurakuntapapiston käsitykset yhteiskunnasta Kustaa III:n sodan aikaisissa saarnoissa Ruotsin valtakunnassa [pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto]. JYX- julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-201506112292>
- Tammela, J. (2021). Muistopuheet. Teoksessa Impola, P.; Frigen, P.; Karonen, P.; Roitto, M. & Rähä, A. (toim.). *Vanhoiden käsialojen lukuopas* (s. 67-73). Helsinki: Gaudeamus.
- Vilkuna, K. H. J. (2010). Katse menneisyyden ihmiseen – Valta ja aineettomat elinolot 1500-1850. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuola, E. (2020). Eletty uskonto: arjen uskonnollisuudesta ja sen tutkimuksesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

